

Germuska Pál: A magyar középgepipar. Hadiipar és haditechnikai termelés Magyarországon 1945 és 1980 között.

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – Argumentum Kiadó, Budapest, 2014. 613 oldal.

A jelen ismertetés tárgyát képező kötet a magyarországi hadiipar – 1952-től középgepipar, mely elnevezés valószínűleg Gerő Ernőtől származik, aki ezzel a megnevezéssel próbálta „álcázni” a magyar hadiipart – és a haditechnikai termelés 1945 és 1980 közötti történetének a legújabb kutatási eredményeiken alapuló monografikus feldolgozását tűzte ki céljául. A könyv szerzője Germuska Pál, a kötet megírása idején a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténeti Kutató Osztályának munkatársa, több önálló kötetben, illetve magyar és idegen nyelvű tanulmányban foglalkozott már a szocialista iparosítás és a hadiipar történetének egyes aspektusaival. A több mint félezer oldalas kötet logikus felépítésű: az előszót és a bevezetőt kronologikus sorrendben hat fejezet követi, melyek további alfejezetekre tagolódnak. A munka érdemi részét egy 16 táblázatot tartalmazó függelék zárja.

Az első fejezet az 1945 és 1947 közötti átmeneti évek katonapolitikáját tárgyalja. Ezen időszak egyik legfőbb jellemzője a hadsereg kompromittált, illetve annak minősített katonáitól való megtisztításának az igénye igazolási eljárások és B-listázás útján, illetve Magyarország területének aknamentesítése volt. A szerző röviden ismerteti a Szövetséges Ellenőrző Bizottság katonai osztályának vezetője, A. N. Kondratov vezérőrnagy 1945. október 22-én a magyar kormányoknak küldött átiratát, mely

a magyar honvédség részére kezdetben mindössze 25 000 főt kitevő létszámot irányzott elő. A fejezet olvasása közben világossá válik, hogy a hadsereg komolyabb mértékű fejlesztésével a kommunista párt csak az 1947. augusztus 31-én megtartott, és többszörösen is elcsalt választások után foglalkozott. Minderre az alapot a párizsi békeszerződés jelentette, hiszen az maximálisan 70 000 főt kitevő haderőt engedélyezett Magyarország számára. A legfőbb gondot az jelentette, hogy egy ekkora létszámú hadsereg felfegyverzése szinte a nulláról több évet és komoly anyagi fedezetet igényelt, ráadásul a háború alatti ipari kapacitásokat is új alapokra kellett helyezni. A korábbi állapotokat szemlélítve a szerző részletes áttekintést nyújt a II. világháborús hadiüzemek termelési mutatóiról és alkalmazotti létszámairól. Kitér továbbá arra is, hogy a háború utolsó hónapjaiban bekövetkezett német gyárleszerelések jóval nagyobb károkat okoztak, mint a szövetségeseknek a hadiüzemek ellen végrehajtott bombatámadásai. Ezt követték az önkényes, majd jóvátételi leszerelések, melyek következtében a hadiipari vállalatok elvesztették a speciális gépparkjuk jelentős részét.

A kötet második fejezete a középgepipar kiépítését ismerteti az 1948–1953 közötti időszakra vonatkozóan. Átfogó képet kaphatunk az 1948-ban megszületett haderő-fejlesztési tervekről (melyeket Pálffy György és

Sólyom László altábornagyok jegyezték), a Honvédelmi Minisztérium szervezeti keretei között életre hívott önálló, hadiiparral foglalkozó részlegről (Iparügyi Minisztérium Iparfejlesztési Igazgatósága, amely a Honvédelmi és az Iparügyi Minisztérium közös irányítása alatt működött), illetve a hadiipar reorganizációjának a tervezetéről. E fejezet olvasása közben rajzolódik ki előttünk a magyar haderő szovjetizálása is, melynek kezdetét Germuska Pál szerint a hadseregben 1950 novemberétől rendszeresített második világháborús szovjet fegyverek jelentették. Ugyanezen évben a hadsereg létszáma már megközelítette a békeszerződés által megjelölt maximumot, bár a fejlesztés ütemének tarthatatlansága már ekkor is nyilvánvaló volt. 1950. szeptember 22-én a hadigazdálkodás feltételeinek megteremtése érdekében Üzemgazdasági Tanács néven külön állami testületet hoztak létre. Ezzel egy időben – egyelőre nem tudni, milyen döntés alapján – a szintén katonai ügyekkel foglalkozó és Rákosi Mátyás, Gerő Ernő, valamint Farkas Mihály irányítása alatt álló Honvédelmi Bizottság életre hívására is sor került. A „Nyugattal” vívandó háborúra felkészülve a haderőfejlesztést illetően rendszeresen módosuló irányszámokat tűztek ki célul. Ennek eredményeképpen a magyar haderő kiadásai az 1950 és 1953 közötti időszakban óriási összegeket, majd 28 milliárd forintot (a megtermelt nemzeti jövedelem 10%-át) emésztettek fel. E költségek azonban rendkívül felemás eredményeket hoztak: Germuska Pál álláspontja ugyanis az, hogy ezzel egy második világháborús színvonalon felszerelt, „gyorstalpalón” képzett tisz-

tikarral rendelkező tömeghadsereg jött létre. Pedig úgy tűnik, a kommunista vezetés mindent megtett az eredményes hadseregfejlesztés érdekében: felmérték az egykor hadianyaggyártással foglalkozó vállalatokat, majd az ipari fejlesztéseket is beindították. Mivel azonban a régi gyárak felújításával sem voltak képesek a meghatározott igényeket kielégíteni, új üzemek létesítésének tervbe vételére is sor került. Az 1950 nyarától hazánkban tartózkodó szovjet tanácsadók az új üzemek telepítése, illetve a meglévők felújításának megfigyelése mellett komoly hangsúlyt fektettek a legyártott fegyverzet és felszerelés minőségének az ellenőrzésére. Az erőfeszítések ellenére a vállalatok a tervelőirányzatokhoz képest folyamatos lemaradásban voltak, állandósultak a minőségi problémák, továbbá a munkaerő-utánpótlásban is komoly gondok jelentkeztek. A felmerülő bajokat orvosolván a pártvezetés szervezeti átalakítást határozott el: az Iparügyi Minisztériumból 1952-re hét különálló ipari tárcát hoztak létre. Ennek következtében az 1952. évet (az 1951. december 30-i döntést követően) a Középgépipari Minisztérium több mint 60 000 fős katonai létszám mellett 5 milliárd forintra rúgó tervelőirányzattal kezdte. Annak ellenére, hogy a változtatás nyomán a korábbi évekhez viszonyítva javult a termelés volumene, továbbra is komoly lemaradások mutatkoztak a tervelőirányzatokhoz képest.

A harmadik fejezet a Sztálin halála utáni magyarországi hadiipart és a hadsereg fejlesztését tárgyalja 1958-ig. Elősként a Nagy Imre által fémjelzett új szakasról olvashatunk, melynek során a korábbi évekhez képest a katonai ki-

adások jelentős mértékben visszaestek, azonkívül újabb szervezeti változásra is sor került: 1953-ban az Általános Gépipari Minisztériumot, a Kohászati Minisztériumot és a Közgépipari Minisztériumot Kohó- és Gépipari Minisztériummá (KGM) vonták össze. 1954-ben elkészült a Magyar Néphadsereg 1960-ig szóló fejlesztési koncepciója, amely 160 000 fős létszámmal és 37-38 milliárd forintos keretösszeggel tervezett. A fejezetben tárgyalt időszakot – még Nagy Imre leváltását követően is – a hadseregfejlesztés körül kialakult állandó bizonytalanság jellemezte, ráadásul a folyamatos létszámleépítések (ami igencsak kétségessé tette a fejlesztési koncepció sikerét) a megrendelések számát is visszavetették. Nem volt zökkenőmentes az átállás a civil profil termékeire sem (ennek oka az univerzális géppark hiánya volt), egyes ágazatokban ehhez ugyanis jelentős források bevonására lett volna szükség. Az 1956-os forradalom idején több hadiüzemet is fegyveres támadás ért, aminek okát a szerző abban látja, hogy a lakosság ekkor még nem szembesült azzal, hogy a hadiüzemeket időközben átállították polgári termelésre. A második szovjet intervenciót követően a feltételek nem voltak adottak a haditechnikai termelésre, éppen ezért inkább a közszükségleti cikkek gyártására állt át az ún. közgépipar. A Kádár-kormányt körülvevő ellenszenv miatt ráadásul hazánkban – a szovjet blokk más országaitól eltérően – mindez különös politikai hangsúlyt is kapott. Ennek keretei között számos „polgári profilba” illő termékfejlesztésre, illetve licenckel vásárlására is sor került. Ennek eredményeképp az 1958. évre a haditech-

nikai termelés elérte a minimumszintet (4,4%-ot tett ki a KGM/B vállalatainál), azonban a formálódó nemzetközi együttműködések már előrevetítették az újabb eszközök gyártását és a hadiipar ismételt felfuttatását.

A következő fejezet az 1958-tól kezdődő talpra állítástól egészen az új gazdasági mechanizmus bevezetéséig tartó időszakot tárgyalja. A hadiipari tervezéshez biztos alapot nyújtott az, hogy a korábbi évekhez képest immár a szovjetek is letisztult elképzelésekkel rendelkeztek a haderőfejlesztést illetően, emellett hazánk számára kedvezményes hiteleket is biztosítottak. Az ekkor lefektetett modernizációs programok közül a korszerű rakétavédelmi rendszer kiépítésének az engedélyezése, illetve a MiG–19PM vadászgépek megvásárlása volt a legjelentősebb. Az 1961 augusztusában kibontakozó berlini válság következtében a szovjetek a hadsereg azonnali létszámemelését, átfegyverzését és átszervezését sürgették hazánk részéről. Grecsko marsall 1961. december 19-én kelt levelében jelezte, hogy a szeptemberben elrendelt rendkívüli létszámemelési tervet nem szükséges végrehajtani, ellenben az 1961. márciusi jegyzőkönyvben rögzített számokhoz (mely szerint 1965-ig a Magyar Néphadsereg békelétszámát 78 000 főre, míg „M” létszámát 200 000 főre kellett felemelni) továbbra is ragaszkodik. 1962 márciusában a Honvédelmi Tanács jóváhagyta a távlati kereteket, ami azt jelentette, hogy 1964 végéig 85 500 fős néphadsereget terveztek, illetve öt évre majd 24 milliárd forintos működési és fejlesztési kiadással kalkuláltak. A következő években folyamatosan romlott a magyar nemzet-

gazdaság helyzete, ami a Honvédelmi Minisztérium tervezéseire is hatással volt. A szerző alaposan körbejárja a III. ötéves terv egyik legnagyobb szabású gépipari beruházását, a D-442 felderítő úszó gépjármű kifejlesztését és gyártását, az ugyanezen időszakra datálható ipari javítóbazisok kiépítését és a kivitelre termelő haditechnikai vállalatok előnyben részesítésének a kérdését.

A kötet utolsó fejezete az 1968–1979 közötti évek dinamikus növekedését tárgyalja. Az új gazdasági mechanizmus indulásával egy időben a pártvezetés igyekezett maximalizálni a Honvédelmi Minisztérium kiadásait, felülvizsgálták a védelmi szektor elmúlt két évtizedes teljesítményét. A IV. ötéves terv biztosított valamiféle mérsékelt ütemű fejlesztést, ennek ellenére a Honvédelmi Minisztérium a költségkerettel folyamatosan elégedetlen volt. Nem javult a helyzet az V. ötéves terv kidolgozásának időszakában sem, bár az 1970-es évek végére ugyan csak kis mértékben, de ismét megugrott a katonai célú költségek. Az évtized során főként a kivitelben élen járó vállalatok esetében került sor komolyabb tech-

nológiai fejlesztésekre. Számottevő eredményeket tudott felmutatni a híradástechnika és a műszeripar, mely növekedési potenciáljának biztosításához újabb beruházásokra is szükség volt. A hadivegyiparban 1977-ben, majd 1979-ben bekövetkezett halálos kimenetelű robbanások nyomán számba vették az üzemek állapotát és fejlesztési igényét, s végül a döntéshozók arra jutottak, hogy érdemes az ágazatot megújítani. Az évtized végére megfogalmazták a távlati fejlesztési koncepciókat is, melyek elsősorban a híradástechnikai eszközök fejlesztésére és gyártására, illetve az exportra alapoztak.

Megállapíthatjuk, hogy tartalmilag nagyon gazdag, egyben hiánypótló munkáról van szó, mely egy majd másfél évtizedes kutatómunka eredményeképpen született meg. A szerző igyekezett felhasználni az összes jelenleg hozzáférhető és kutatási korlátozás alá nem eső levéltári forrást, illetve a témában megjelent hazai és nemzetközi szakirodalom eredményeit. A kötet használhatóságát a függelékeken túl rövidítésjegyzék és névmutató is segíti.

Wencz Balázs